

## LIIVI KALENDAARIUM

**252.** Eelpoolesitatud andmestikust selgub, et liivi rahva kalender on kohanend täielikult piibli tegelaste ja katoliiklike pühimuste raamistikku. Väljaspool seda raamistikku seisavad ainult mõned üksikud ja kaunis kõrvalise tähtsusega päevad nagu esimese aprilli päev = *april-päva* (Pr), mil öeldakse teisele: sul on püksid katki! vaata välja, kes säääl sõidab! ja näidatakse siis tüssatule suurt pikka nina (Pr). Maikuus olnuvat vanasti ka lehepäev = *lied-päva* (Pr): sel päeval ei tohi pärnaniini kiskuda; kui sel päeval kisutavat niini, siis lehmad kiskuvat sabad ära; üks perenaine pole uskund, saatnud tüdrukud niinele, kuid siis kiskundki sel suvel neli lehma sabad ära, nii et perenaine hakand uskuma (Pr). Juba Sjögren-Wiedemanni teatel ei tohita lehepäeval niinele minna, siis lehmad peksavad saba puu ümber (V, LGr 370). Vastupidi on tuttav

## MÕISATE NIINEPÄEV

Iga suvi, umbes juunis või mai lõpulgi, tavaliselt nii “enne jaani”, kui puukoor on lahti, oli mõisates nn. niinepäev = *nin-päva* (Kr). Siis mõisnik saatis oma sulased üheks päevaks metsa “niisi kiskuma”. Kisuti pärnaniisi lehmakütquete, märsside ja viiskude jaoks.

Vanad mehed keerutasid märsse ja kütkeid. Siis ju vili pekseti ka mõisates veel rehega, ja märsse oli palju vaja. Lehmade kütked olid tol ajal samuti kõik veel niinest, terved laudatäied. Viiskude niini kiskumas käisid enamasti naised (Kr, Lnb 1132).

Sügisel taas, kas septembrikuus pärast kartulavõtmisaega (L) või oktoobris (Pr) peetakse lõikuspäeva, mida liivis kutsutakse niitmispäeva = *nitõb-püva* (L) ehk pluraalselt *nitõb-pivad* (Sr, Pr): kirkus tänatakse siis jumalat hää saagi eest; siis peetakse jumalateenistust; kes sel päeval ei suuda seda ära pidada, see peab pärast (Pr).

Tavaliselt ei ole põllutööd, nagu künd, külv, heinaniit, lõikus, sõnikuvedu jne. kinnitatud mõne tähtpäeva külge; isegi karja väljalask ei toimu kaugeltki alati jüripäeval, kui ilmastik ja muud looduslikud tingimused seda varem või hiljem võimaldavad. Sellepärast ei koondugi vastav kombestik niivõrd päevadele kui hoopis tööalgusele ja lõpetusele. Sagedasti fikseeritakse teatud tööde seos kalendripäevadega ainult umbkaudselt või ebamääraselt. Nii näit. toimub vana kalendri 30. augusti ümber “mesilaste katsumine”, s.t. meevõtt; selle toiminguga ajal möödamineja ei tohtind salamisi üle aia vaadata, sest siis mesilased läksid tigatedaiks; ta pidi minema mesiniku juurde, soovima “häd päeva!” ja “las jumal andku palju mett!”, siis oli pererahvas lahke ja andis alati tüki karge maitsta (L, Lnb 936 : Pz).

### LAMMASTE PÜGAMISAJAD

Kui lambaid pügatakse päeval, mil küpsetatakse leiba, siis läheb vill kehvaks, ja kui kolmapäeval, siis ei armasta lambad oma talleid. Talvel on hea täiskuuga pügada (Kr, SjWied, LGr LXXV). Vt. edasi nädalapäevade alt § 256.

Sel päeval kui lambaid põetavat, ei võivat leiba küpsetada, sest siis lambad jäävat kärnaseiks (Pz, SjWied, LGr 423).

Lambaid pügati kolm korda: kevadel, sügisel ja enne jõulu. Praegu põetakse pääle jõulu. Põetakse enam noores kuus: siis vill kasvab paremini. Kevadine pügamisaeg oli umbes mai kuus, siis kui pajud õitsevad, umb. pääle suvistepühi. See oli nii maameestel (s.t. lätlastel) enam, nn. hiline pügamine. Varasem pügamine oli paastumaarjapäeva järele, see oli siin rannas rohkem tarvitusel. Varased pügajad pidasid sügise pügamise ajaks suur-maarjat (s.t. rukki-

maarjapäeva), hiliskevadel pügajad aga 30. augusti (vkj.). Talvine pügamine oli vanakalendri uueaasta päeval (Pr, Lnb 708).

Saksamaa-lambaid pügatakse kaks korda, väikseid kolm korda. Vanasti esimest korda juba aprillis, nüüd mais. Teist korda enne väikest-maarjat (8. IX), kolmandat korda enne jõulu barbaarapäeval (Sr, Lnb 819).

Kui ligineda nüüd liivi kalendaariumile konfessioonide aspektist, siis näeme, et luterlus on andnud liivi rahvakalendriale ainult ühe tähtpäeva ja nimelt usupuhastamispäeva (31. X) ehk nn. usupäeva = *titsib-päva* (L, Kr, Kr, Pr, M < lt. *ticiba* 'Glaube'), millega liitub nn. usunädal = *titsib-nädi'* (M): see on nädal, mille sees on usupäev; see olevat kõige kardetavam aeg kalapäügil, mil hukkuvat palju võrke (M Lnb 485).<sup>1</sup> Muud liivi tähtpäevad on vähemalt nimeliseltki katoliiklikku päritolu ja on tradeeritud liivlastele kas lätlaste, sakslaste või venelaste vahendusel. Katoliiklus Kuramaal on püsind kauem kui Liivi- ja Eestimaal; juba V. Alho (LK 50) rõhutab, et Kuramaa hertsogite ajastul 17. ja osalt koguni veel 18. sajandil oli Poola katoliiklusel veel tugev jalgealune Kuramaal: samale seigale osutab ka Liivi rannikul elujõulise kombena püsind "katollikku minemine" = *kattuol'õ lemi* (L, Ir, Kr, Pr, V – vt. LRU I 10, III 46), s.t. maagilise abi otsimine katoliku vaimulikelt suuremate hädade puhul, mida kohalikud "luteri papid" pole võimelised olnud "ära tegema" (Kr).

#### "KATOLIKKU MINEK"

Küll vanasti mereema olnuvat "häameelne" (s.t. häätahtlik) oma rannarahva vastu. Nad pole saand ainult merest igasugust kala, vaid ka väikesed maad (s.t. põllulapid) liivaküngaste vahel kasvatan igal aastal hääd teravilja, sest et muda tulnud niipalju randa, et võidud maid väetada, kuipalju ainult keegi jõudnud teda (s.t. muda) üles vedada.

Duonig-mõisa isand, nähes, et inimesed elavad hästi, tuli mõtteile, et võiks anda neile enam tööd, ja laskis Sinimägede veerel suure metsa puhastada, "purmi kiskuda" (s.t. kütist teha), maju ehitada ja nõnda endale uut mõisat teha. Nüüd pidi rannarahvas ka Šlitõr-mõisasse tööle minema, nii et vähe aega jäi merre minna ja

<sup>1</sup>) Sama väidetakse hingedeaja kohta (LRU II 20). Nn. jumalapühast ehk hingedepühast vt. LRU II 33 ja täiendusi lk. XIII.

oma maade kallal töötada. Ka kõik "laevavilja" (s.t. rannaleiud), mida vanasti tuli palju randa, isand võttis endale, nii et inimesed ei tohtind enam puudutadagi, kui ehk ainult nii palju, et viia seda ühtekokku isanda varjule (s.t. hoiule).

Elamine jäi nüüd päevast päeva raskemaks. Maad läksid lahjaks, vilja asemel hakkasid künnimaal juured ja rohi kasvama. Sügisel reht pekstes pudenesid harvad terad, ja et leivast puudu ei tuleks, inimesed panid siis hapatsile juurde aganaid ja puuleent. Niidud hakkasid põõsaid täis kasvama, karjamaad said ära keeldud, ja lehmad andsid sellepärast veidi ja lahjat piima. Mõisatööle (s.t. teole) minnes inimesed võisid ainult aganaist vedelat ("leemelist") leiba ja või asemel kartulaputru kaasa võtta. Teoorjus muutus nii suureks, et inimesed ei suutnud seda täita, kuid isand (s.t. mõisnik) oskas asja oma poistega nii keerda (s.t. seletada), et inimesed olevat ainult laisad ja ei viitsivat tööd teha. Kes ei jõudnud isanda, mõisa-isanda (s.t. valitseja) ja kupja meele pärast olla, seda lasti peksta; kõige väiksem karistus ("sund") oli viisteist vitsahoopi.

Abi oma raskes elus randlased ei leidnud kustki. Papp õpetas, et isandat pidavat "kuulama" (*resp.* orjama) ka siis, kui ta vaevavat, sest et ta olevat jumala asemik maa pääl. Selline õpetus ei olnud inimesile sugugi selge. Nad mäletasid ja olid kuulnud, et Riias elavad papid, keda kutsutavat preestriteks, kes ütlevat, et jumala asemik maa pääl olevat nende ülempreester – paavst; kõik, mida nad oma ülempreestri kaudu jumalalt paluvat, saavat täidetud.

Üks ja teine, kes preestrite juures oli käind, arvas, et tema elu oleks nagu paremaks läind, ja inimesed hakkasid neid ühtlugu sagedamini üles otsima. Oma hinge pärast, ärgu see kadugu (s.t. hukka mingu), laskis küll harv [inimene] paluda, suurim osa otsis ainult paremat elu siin [maises] põlves ("eas"). Pärastpoole, kui said preestritega tuttavamaks, siis ei lasknud ainult enda pärast paluda, siis lasksid raha eest ka muid ära vanduda (s.t. sajatada). Nõnda tekkis palju Riiga-minejaid. Paatide puudust ei olnud: "seljalaevadele" (s.t. kaugesõidupaatidele, mere "seljal" liikuvaile) pandi küljelauad ("varustus") pääle, mõnel oli ka oma suurem paat ("britška"), nii et Riiga saamine oli kerge.

Pidas keegi teist nõiaks, ta laskis teda ära vanduda. Oli mõni kariloom ("elajas") hukka läind, siis uuriti, kelle kadesilm üle tema oleks läind, ja seda oli vaja lasta ära vanduda. Olid naised talvel riielnud, siis tuli meestel kevadel Riiga purjetada. Oli ka selliseid naisi, kes nii tähtsat ülesannet ei usaldand mehele üksi jätta; need

purjetasid ise kaasa, ja, las ka merehaigused neid vaevaku, nad teadsid [ometi], et nende asi saab hästi selgitatud. Minnes võtsid inimesed seda-toda Riiga kaasa müümiseks. Kel oli, võttis ühes võid, kuivatatud sealiha ja suve poole ka kalu, kõige enam kuivi lesti; pärastpoole kui hakati kartulaid kasvatama, siis viidi kõige enam neid Riiga. Tagasi töid inimesed jällegi igasugust poekaupa toidu ja elamise jaoks, nagu soola, rauda, jahu, tubakat ja muud, niisama ka igasuguseid apteekrirohte inimeste ja loomade jaoks, [nagu] ingverit, pärgelpaska, “arsizattõ”, “undõrkruponõ” ja muud. Zuonkõ-talu (V) peremees saanuvat täiturul karbi sees ka väikse kollase kuradi osta ja koju tuua.<sup>1</sup>

Naised, kes koju olid jäänd, pöörsid tuult. Kui oli tarvis mineku-tuult, siis võeti vett selle talu kaevust, mis vesikaare (s.t. lääne) tuule all oli; kui oli vaja tulekutuult, siis võeti vett “lõunaaluse” (s.t. kagupoolse) talu kaevust ja valati oma kaevu.

Katoliikku minemine löi kaubitsemist Ranniku ja Riia vahel. Katoliikku minemine on peaaegu unustatud, aga kaubitsemine on jäänd; ainult et inimesed ei purjeta praegu enam Riiga ilusate valgete purjedega, vaid lähevad sinna ägisevate, halba haisu andvate mootorpaatidega. Sellisega ei ole enam mitte mingi õige katoliikku minemine. – Livli II (1932), nr. 4, lk. 2–4 (K. Stalte stiliseeritud kirjeldus) < Ir.

Seda iseloomustavam on aga liivi oludele ja isegi katoliikliku propaganda lõtvusele siin rannikul, et sisuliselt katoliiklik võõp liivi tähtpäevadel on võrdlemisi nõrk ja hõre. Eriti efektiivselt paljastab seda asjaolu, et pühimuste patronaa•i-idee ei ole mõjunud liivi rahvakalendri kombestiku kristianiseerumisele, *resp.* moderniseerumisele kuigi märgatavalt. Nimepäeva liivlased üldiselt ei pühitse peale suuremate tähtpäevade, mil samanimelistele ei omistata ometi mingit erilist tähelepanu; isegi kreeka-katoliiklikes perekondades nimepäevatraditsiooni pole kujunenud. Ka ristitava lapse nime valikul ei hoolita tavaliselt sünnimispäeva pühimuse nimest, vaid nimed valitud varem päämiselt lähemate sugulaste järele, uuemal ajal üsna vabalt.<sup>2</sup> Katsusin küsitella, millise printsiibi alusel liivi eided-taadid liigitavad tähtpäevi. Aastal 1847 sündind vana-

<sup>1</sup>) Sellest vt. LRU II 220/4.

<sup>2</sup>) O. Loorits, Die Gerburt in der livischen Volksüberlieferung (VGEG XXVI).

mees seletas: *ogõd* – hobustele, *bašt* – lehmadele, *tõnni* – sigadele, *barbant* – lammastele, *mat'ikš* – putukaile ja kärbseile (Kr). Kuid isegi see vanamees ei kujutlend seejuures mingeid pärisnimelisi patroone, vaid ainult päevanimetusi. Jah, tähtpäeva seos pühakuga on lõtvund koguni terminoloogilise vaheni: “Kadripäev” – *katriri-päva* ei seisa enam otseses seoses “karja-Triinuga” (vt. LRU I 91), kusjuures kadripäeva kombestik tunnukse noorema lademena. Hoo-  
pis üldisem oli vahetegemine tseremoniaali osaliste järele, kes lähevad “külla ajama”: poisid lähevad marte ajama, mehed lähevad tuha-  
päeval kõhte lõikama, barbaara-, kadri- ja vastlaõhtu on naiste, tüd-  
rukute ja laste päralt (Pr). Kolmandaks liigitelu aluseks olid toidud: ubadekauss on alati laua pääl mardi-, vastla-, barbaara- ja kadri-  
õhtul (Kr); mart, kadri, andres, nigul, vastla- ja tuhaõhtul, siis oli ube ja herneid, leiba, kakku, õlut; et oad on olnud muiste just surnuile pakutavaks roaks, seda enam ei mäletatud. Edasi klas-  
sifitseeriti isegi kolimise ja kodunt väljapoole liikumise ehk nn. minekupäevad = *lä'dõb-pävad* (V): jüri, jaak, jaan ja “turupäev” ehk väike-maarja (vt. § 244 ja 247).

**253.** Tähtpäevade kombestik ise juba näitab, et pühakutel pole peaaegu mingit tähtsust pääle nimede ja et nende patrooni-funktsioone markeeritakse üsna vähe. Rõhuv osa kombestikust, uskumusist ja ennetest tegeleb ilmastiku, põllunduse ja karjanduse päevaküsimustega, ilma et pühaku isik neid kuidagi koloreeriks. Enam kui teisi pühakuid on kombestikus pretseeritud vast ainult Tõnist, Marti, Kadrit ja Barbaarat, kuna seevastu näit. Laurits, Andres, Nigul jt. on jäänd üllatavalt ilmetuiks. Isegi Peeter on täitsa tühine kõrvalkuju, olgugi et rannarahvale tema või Nigul pidanuksid imponeerima kalurite ja meremeeste patroonena, kui olnuks ainult enam nende funktsioonide tradeerijaid ja üldse pühakute propagandat vaimuliku seisuse poolt. Aga võõristust äratabki, et just kalastus ja merendus ei oma liivi rahvakalendris kaugeltki seda kesket osa, mis neile peaks kuuluma tegeliku elu taustal. Liivi rahvakalender tegeleb päämiselt maismaa talupoja probleemidega, kuna liivi kalurite elutarkus pole rajatud kuigi paljut tähtpäevadele, vaid selle lähtekohaks on kogu emakene-loodus ise kõige oma nähtuste ja olenditega, mille piinlikult täpsast ja üksikasjalikust jälgimisest järeldatakse ja ennustatakse ilmastikku ja saaki. Ka sellest asjaolust märkame, kui pinnaline ja teisejärguline on olnud katoliikluse mõju liivi kalurikülades.

Kuid mida vähem rahvatraditsioon on rakendand katoliiklikke kaitsepühakuid substitueerima paganlikke kaitsevaime, seda vabamalt on võind elada edasi loodushaldjad, need inimesestatud “-isad” ja “-emad”, kes annavadki liivi usundile tema kõige omapärasema ilme. Loodushaldjate kultus on sulatand endasse küll mitmeid suge-meid katoliiklike pühimuste kultusest, kuid ei ole tardund ega kivistund kindlate tähtpäevade külge, vaid toimub aastaaegade vahelduvas voores tarviduse järele, kui satutakse nendega kokkupuutesse või vajatakse nende abi vastava sündmuse või toimingu puhul. Jah, isegi nii tugev on olnud loodushaldjate elujõud ja vastumõju, et Maarja ja Jaan (osalt vast ehk ka Jüri) on omakorda haldjastund ja kristlikest kujudest taas paganlikeks moondund suhteliselt suuremal määral kui läti ja eesti usundis, kus nende kujude kristlikku põhiolemust on säilitatud paremini ja nende kristlikke funktsioone rakendatakse rohkem kui liivi usundis. Mis puutub eriti Maarjasse, võime nüüd vist lisada selle omapärase kuju sugemete kohta veel ühe olulise täiendi. – Vana algupärane usund on käsitelnud taevaisa kõrval ka taevaema nagu tuuleisa kõrval tuuleema, metsaisa kõrval metsaema jne. koos nende lastega. Küllap lõplikult alles kristliku propaganda mõjul taevaisa on ülendatud monoteistlikuks jumalaks, kuna taevaema on asendatud Maarjaga liivlaste juures samuti nagu näit. setukeste juures.<sup>1</sup>

Mida vähem kristlikud sugemed on kihistand uusi päälislade-meid liivi rahvakalendrile, seda selgemaid jälgi peame leidma siin teiselt poolt taas vanemast paganlikust aluspõhjast. Liivi algupärase ajajaotuse lähtekohaks on “ajastaega” korduv loodusemuutus suve ja talve vaheldusega, mis moodustabki ajaüksuse aasta (vt. § 254). Sellise päikeseaasta igivanad pööripäevad = *kierdōks-pävad* (lvÜ) moodustavad talviste ja suviste pühad, mis isegi terminoloogiliselt liivi rahvakalendis on säilund, kuigi suvised on tuhmund kõrvaliseks liikuvaks pühaks ja suvist pööripäeva esindab kristlik jaanipäev. Ka sügisest pööripäeva esindab kristlik mihkclipäev ühes sellele järgneva hingedeajaga, mis osutab igivanale surnute kultusele. Kevadine pööripäev on kandund nimeliselt küll kristlikule lihavõttele, kuid selle paganlikuks baasiks on “lindude äratamine”, millele kontrastiks on lindude uinumine sügisel ja koguni kotka tukumine aasta kõige pikemal ööl. Lindudepüha omakorda osutab päikeseaasta kõrval ka nii-ütelda lindudeaasta-kujutelmale: ränd-

<sup>1</sup>) O. Loorits, Grundzüge des estnischen Volksglaubens § 137 ja 242.

lindude saabumine kevadel ja lahkumine sügisel näikse tähistand liivlaste kevadist ja sügisest pööripäeva. Rändlindude järele on kül-  
lap vist arvestatud ka ajaarvamist ja aastavahetuseks on peetud  
primaarselt vist sügisest “jagu-aega”, nagu sugurahvaste andmesti-  
kust võime järeldada, kuna alles katoliiklikul keskajal on siirdatud  
pööripäeva-aastavahetusele. Just rändlinde on kujuteldud elu too-  
jatena ja viijatena aastast aastasse, kes liikudes piki “lindudeteed”  
taeva all on pidand sidet maise ilma ja teiseilma *resp.* surnute vahel.  
Lindudesse on kujuteldud siirduvat inimeste hingi suremisel ja lind-  
udena teise ilma rändavat, kust surnute hingi taas lindudena ar-  
vatakse tulevat tagasi siia ilma igavese vaheldusena analoogiliselt  
suve ja talve elu-surma vaheldusele, ilma et selles vahelduses tun-  
netataks dualistlikku kontrasti. See on igivana orientaalne käsitus  
elust ja surmast, mis looduseaustuse kõrval on asetand surnu-  
teaustuse meie sugurahvaste usundi baasiks ja mida pole suutnud  
purustada teiselaadiliselt dualistlik kristlus oma õpetusega pa-  
radiisist ja põrgust, pattude lunastamisest ja ilmahukust ühes vii-  
mispäeva kohtumõistmise ja igavese ülestõusu või hävinguga. Mit-  
te alguse ja lõpu, mitte loomise ja hävituse, vaid vahelduse ja jät-  
kumise ideel baseerub meie esivanemate usundiline maailmavaade.  
Ning nagu vaheldub aeg ja loodus, nõndasama vaheldub ka inimelu  
sünnist surmale ja vaheldub inimese töö läbi künni-, külvi-, heina- ja  
lõikuseaegade, milline ajaarvestus on võrsund argielust endast kah-  
juba ammumuiste põllunduse päämiseks elatusalaks kerkides.

Tööaegade ja pööripäevade asemele või lisaks ristikirik on su-  
rund rahvakalendrile pääle oma mälestuspäevi (*mä'döltõb-pävad*  
*~piemiü-pävad* < lt. *piemiņa* ‘das Andenken, die Erinnerung’ ME) ja  
venitand kolmepäevaliseks nn. suurte pühade (*surd pivad*) – jõu-  
lude, lihavõtte ja suviste – pühitsemise. Suurte pühade tunnuseks  
peetud, et siis võetud suvirukkeid, jahvatatud [käsikivil] ilusasti  
peeneks ja sõelutud peene sõelaga nagu püüli, siis pandud matt  
neid jahu täis ja küpsetatud matitais magushapuleiba kolm korda  
aastas – lihavõtteil, talsipühil ja suvistel (Kr). “Pühaks” peetakse  
ainult sellist tähtpäeva, mil tööd ei tehta; ka õnneliku elu, hää koha  
ja lõbusa aja tähistamiseks üteldakse, et säääl või siis võib pidada  
alles päris püha ~pühi (V). Viimasest kujutelmast vanem on usun-  
dilooliselt nii tähtsa hingedeaja nimetamine pühaks (vt. LRU II 20  
ja täiendusi lk. XIII). Keskaegne demonoloogia ja mustakunsti mil-  
jöö on kallutand päätähelepanu pühade puhul kõiksugu kadedate,  
nõidade, võlude, libahuntide, painajate, surnute, külmkingade, ku-



radite ja muude vaimude tegevusele (vt. näit. LRU III 13, 22/3, 58, 81, 97, 158, 184/5, 210), kusjuures see tegevus toimub päämiselt pimeduse katte all öhtuti ja öiti. Seejuures kaldutakse sageli “suurte pühade ööd” spetsialiseerima eriti just jõulu- ja nääriööle (vt. näit. LRU II 54). Selline suhtumine pühadesse põlvneb saksa-katoliiklikust maailmast. Võrdlemisi palju harvem koondatakse kristlikele pühadele paganlike ohvritoimingute sooritamine (vt. näit. LRU I 88 ja 220), kusjuures esikohal seisavad lihavõte, jaan ja jõul koos nääriga (vt. LRU I 25 ja 27/9).

Õnnetuist tähtpäevadest vt. LRU III 34.

**254.** Keeleliselt ja kultuurilooliselt väga huvitav on, et sõna aeg = *ājga* (L, Pz) ~ *ajga* (Ii, lvI) on säilitand liivlaste juures ka oma algtähenduse “mõõt”, näit. mõõdupuu = *ajga-pu* (lvÜ). Kuna kestvus ruumis on säilitand liivis tänapäevani mõõduühikuna sõna “aeg”, siis kestvus ajas on annud mõõduühikuks tuletatud uue sõna “ajast aega” > aasta = *ājgast* (L, Pz) ~ *ajgast* (Ii, lvI) ja sõna “aeg” ise on teind läbi tähendusliku lisaarengu “mõõt > ajamäär, periood > aeg > ilmastik”. Isegi verbaalne väljend *aigō* on püsind liivis just algtähenduses “mõõtma > määrama, otsustama” (vrd. soomes *aikoa* “katvatsema”). Kui rase on maha saamas, siis üteldakse: “ta ootab oma viimast aega” (Ir, Kr, Pr); kui naine on lapsevoodis, siis üteldakse: “ta on lapse aegu” = *ta um laps aigiz* (Pz); üldtuttav on ka ütlus “enneaegne laps” = *jedmōl-aigi läpš* (Kr, Pr). “Ajaraamat” – *ajgarontōz* (lvÜ) ei tähenda liivis kroonikat, vaid hoopis kalendrit. Mõõdu algtähendusest on arenend edasi toidu nimetus “söömaaeg” = *siemn-ajga* (lvÜ) ja joogi nimetus “joomaaeg” = *jumn-ajga* (lvÜ), mis ei tähenda liivis põrmugi vastavat aega ega protsessi, vaid ainult sööki ja jooki kui üksust. Ajaühikust on võrsund selline ütlus nagu “pikk aeg” = *pitka ajga* (lvÜ), mis tõlgitseb liivis igavust. Lõpuks “aeg” on hakand tõlgitsema just ka abstraktmõisteid: “vanas ajas”, s.t. vanaduses on inimesel “pikk aeg”, s.t. igav = *vanas ajgasō um rištningōn pitka ajga* (Sr); üldisemalt tõlgitseb abstraktsõna liivis siiski teine ajaühik ja nimelt päev = *pāva* (lvÜ).

Aasta kui ajamõõt jaguneb veelgi allühikutesse ja nimelt aasta-aegadesse, mida kutsutakse liivis pööripäevade vaheldumisideele analoogiliselt kah “aasta pööriajad” = *ajgast kierdōks-ajgad* (Sr, Kr, Pr). Nii üteldakse näit., et juba talv hakkab kevade poole “keerma” (Pr). Üleminekut ühest aastaajast teise nimetatakse keeriajaks =

*kierdõb-ajga* (Pr, V): enne jõulu ja enne jaani ikka need kindlad keeriajad on, mihkclipäeva ümber on kah kindel keeriaeg, aga lihavõtted on kord nii, kord teisiti (V). Kuna kevade varasem või hilisem saabumine vaheldub vastavalt jää sulamisele meres, siis üteldaksegi, et kevadine keeriaeg on siis, kui jää merest kaob (Kr).

### AASTAAJAD

Kui esimene lumi sajab nii suur, et puude oksad on paindunud alla, siis tuleb tõbine kevad (Kr).

Kõik haigused olevat kevadisel lehtedeajal (*liedõd-ājga*) raske-  
mad (L).

Kui esimest korda kuulatakse pikse müristamist kevadel, siis inimene jookseb kivi juurde ja lööb jalgu vastu kivi: siis jalad suvel ei kasva (s.t. ei lähe katki, kasvavad ei hakka pääle), vaid püsivad kõvad (V). Lähemalt vt. LRU I 55/6.

Kui kevadel lehed hakkavad ruttu pakatama, siis võivat vilja varem külva, sest siis külma ei tule; kui aga lehed punga ei lähe, siis tuleb vilja hiljem külva (V).

Milline on talv, selline on suvi järgi: kui talv on külm, siis tuleb palav suvi; kui talv on pilvine, siis tuleb külm ja märg suvi; kui talvel on suured lumehanged, siis suvel järgi suured veeuputused, sajab palju vihma; palju lund – palju vihma (Kr).

Kui on palju lund talvel, siis järgneb vihmane suvi, ja kui on talvel palju kuiva külma, siis on kuum suvi järel; viimasel ajal maailm on rikutud natuke ära, ja alati ei ole just nõnda (L).

Kui talv on kuiv, selline külm hästi, siis suvi tuleb tuline; kui aga talv on selline pehme, siis suvi tuleb vilu, udune, sadamist ta just ei saja, kuid selline udune on aina (L).

Kui talvel puud on härmas, siis tuleb suvel hää kalapüük (Kr, Pr, V).

Kuhu talvel ajab palju jäämägesid kokku ja kevadel nad sinnasamasse sulavad, siis sääl on suvel palju kalu (Kr).

Kui talvel okaspuud on palju lund täis, sellist lund, mis maha ei kuku, siis üteldakse, et nüüd tuleb raske aasta, inimesed saavad “pigistatud” (V). Kui puuksad talvel on lund täis alla paindunud ja lumi ei kuku neilt maha, siis tuleb inimestel kanda sel aastal palju kõiksugu raskust (V) ~ siis sel aastal tuleb ka inimestele pääle iga-  
sugu raskusi; neid tuleb maa [s.t. riigi] pääle, valitsejate pääle, kogu

rahvaelu pääle (V). Nõnda olnud just sõjatalvel 1914/5, millele järgnend liivlaste kodudest põgenemine.

Kui sügisel hilja pikne müristab, siis tulevat pehme talv (L).

Kui sügisel hilja pikne müristab, siis talve nii ruttu ei tule (V).

Ööpäeva jaoks liivi keeles erilist terminit ei ole, vaid kõneldakse päevast ja ööst, kusjuures alajaotuseks on hommik, pruukostiaeg (= *bruokst-ajga*, vt. näit. LRU III 167, 169), lõuna, pärastlõuna ja õhtu. Keskpäeva kutsutakse päevasüdameks = *päva-sidam* (lvÜ, vt. näit. LRU III 86, 229) ja sellest ennustatakse: kui päike on lõuna ajal ilma kiirteta punane, siis tuleb vere väljavalamist (V). Öö jagatakse õhtupoolseks ja hommikupoolseks, mida eraldab kesköö ehk “poolöö” = *puol-ie* (lvÜ), mõnikord ka “öösüdameks” (*ie-sidam*) kutsutud, mis olevat kummituste-tund = *spuokõd-stuind'* (vt. LRU II 45). Täpsalt keskööl kell kaksteist inimene ei surevat: siis olevat kurjad vaimud liikvel; kui keegi kell 11 ei ole veel surnud, siis ta sureb kella ühe paigu; kes just kell 12 sureb, selle võtab kurat endale (V). Õige oluline osa on keskööl pulmakombeis (vt. VdL 374, 377, 383, 438). Kui puudub päevavalgus = *päva-va'l* (lvÜ), siis on hämar = *ämar* (lvÜ), mis tõlgitseb nii õhtust eha kui ka hommikust koitu; viimast väljendab lisaks veel koivalgus = *koi-va'l* (lvL).

Kristlik dualism on jagand aja kahte: päevavalgus kuulub jumalale, pimedus kuradile, kes siis vabalt võib teetseda ja inimesi püüda. Selline usk on olnud nii tugev, et püsind on ka kartus pimeduse ees koos mitmesuguste ettevaatusabinõudega (ristimärk, jumala või Jeesuse appihüüd jne.). Kõige kindlam olevat pimedas magada: kes enne uinumist palve ära loeb ja ristimärgi ette teeb, sellele kurat ligi ei saavat (V). Ka päevane lühimagamamine on püsind õige üldiselt, nii et üteldakse alata: “ta magab pruukostiund” = *ta magub bruokst-unda* (L), “ta magab päevasüdant” = *ta magub päva-sidamtõ* (Sr), “ta magab pärastlõunast (und)” = *ta magub palounõgi-i* (Pr) jne.; tüdrukute magamisest karjas pärast unetut ööd ehalkäijatega vt. VdL 153. Teiseltpoolt püütakse sooritada oma tööd päevavalgega, kuna pimedas üldine olnuvat varem täielik töökeeld, sest siis töötavat kurat oma abilistega (vt. LRU I 74/7, 128, II 216/9). Kõige õnnelikumaks ja tulusamaks tööajaks peetakse hommikut: hommikutunnil on kuld suus (L, Kr). Seevastu õhtut on kardetud kahjulikuks või hädaohtlikuks, mispärast vanasti jälgitud hoolega õhtuse töö keeldu: vanasti peeti alati selliseid “päevaaluseid”, nii et siis, kui päike läks ära, tööd enam ei tehtud (Pr); Õhtul ei lubata lõngapoole kedrata,

sest siis tulevat lombakad lambad (V); õhtul ei tohita kedrata: siis jäävad loomad lombakuks (Kr). Juba Sjögren-Wiedemanni teatel ei tohi õhtul lõngapooli kerida: siis lambad lähevad hukka; ka ei tohitud õhtul paelu “hõõruda”, s.t. keerutada: siis öösel norsatakse; öösel ei tohi pääd sugeda : siis ollakse arg (V, LGr 374 ja 375). Aega pärast päikese loojangut kutsutakse saksa “Vesperzeit” eeskujul *vešprajga* (lvÜ), siis vanasti pole üldse enam lubatud töötada, sest vespriaja töö tulu minevat kõik kuradile (L).

Päeva ja öö *resp.* valguse ja pimeduse dualistlikku kontrasti tõlgitsevad ütled: valge leiab, pime kaotab (V), valge toob, pime viib (V); valge annab, pime võtab (V); päev peos – terad põues (~valge peos – leib põues), pime peos, nälg põues (V); päev metsas – öö talus, päev talus – öö metsas (V). Pimedust peetakse kõigi kurjade ehk halbade jõudude liikumisajaks ja hoiatatakse: ära mine siis välja, kui on nii pime, et käega võib haarata (Ii); pimedas jalg kergesti “äpardub”, s.t. komistab. Kellaajaga rahvapärised paljut ei tegele; mäletatakse küllalt aega, mil liivi külates pole kelli olnudki, ja naerdakse veel siinemaani: hää kella juures pool tundi ees või taga ei ole midagi (Kr). Kukest kella funktsioonis aja informeerijana vt. naljandis juudist § 239.

### IGAVIKU TUNNETAMINE (Mt. 921)

Olnud väga tark karjapoiss, kellele kuningas töötand pärandada riigi kolme vastuse eest: 1) Mitu tilka on meres? – Pange kõik jõed kinni, nii et tilkagi ei jookse merre, – siis ütlen. 2) Mitu tähte on taevas? – Poiss teind paberilehe täis punkte: nii palju, lugege ise ära. 3) Mitu silmapilku on ea sees (*iga sizal*, s.t. igavikus)? – Mere taga on suur kuldmägi, saja aasta takka tuleb üks lind, pühib oma nokka mäge vastu, ja kui sellest pühkimisest kogu mägi on kulund, siis on üks silmapilk east ära.

Kuningas võtnud karjapoisi oma lapseks. – Pz Set (jutt on refereeritud siin ainult konspektiivselt).

**255.** Päikeseaasta kõrval teiseks põliseks ajaarvamise aluseks näikse olnuvat kuu loomise faasid ühes noore ja vana kuu vaheldusega. Katoliiklus on levitand liivlastelegi kuude ladinakeelsed nimetused. Õige sagedane on nende kõrval kuude nimetamine ka mõne suurema katoliikliku tähtpäeva järele. Kuid vanema ja oma-

pärasema põhja moodustavad nimetused aastaegade, loodusnähtuste või tehtavate tööde järele:

### KUUDE TERMINOLOOGIA LIIVIS

Jaanuar ~uueaastakuu (L, Pz, Ir, Kr, Pr, V) ~tõnnipäevakuu (Pr).

Veebruar ~küündlakuu (L, Pz, V) ~küündlapäevakuu (L, Ir, Pr).

Märts ~madisepäevakuu (Ir, Pr)<sup>1</sup> ~paastukuu (V) ~kevadekuu (L, Kr, V) ~maarjapäevakuu (V).

Aprill ~jüripäevakuu (Ir) ~paastumaarjakuu (Pr)<sup>1</sup> ~kevadekuu (Pr) ~mahlakuu (L, Kr, V) ~külvamiskuu (Pz). Aprillis Liivi rannikul külvamist suurt ei ole, vaid selline nimetus on rahvaetümoloogiseeritud mahlakuu häälikuliselt sarnasest nimetusest *ki/im-ku* > *kila-miz-ku*.

Mai ~lehekuu (Pz, V) ~lehtedekuu (L, Kr) ~soojakuu (Pr).

Juuni ~suvekuu (L, Pz, Kr, V) ~heinakuu (Pr) ~jaanipäevakuu (V).

Juuli ~jaagupipäevakuu (Kr) ~heinakuu (L, Pz, V) ~heintekuu (Kr) ~heinaajakuu (Pr).

August ~viljakuu (L, Pz, Kr, Pr, V) ~terakuu (Alho LK 48).

September ~maarjapäevakuu (Ir)<sup>1</sup> ~sügisekuu (L, Pz, Kr, V) kartulavõtukuu (Pr) ~väike-maarjapäevakuu (Alho, LK 48).

Oktoober ~mihklipäevakuu (Alho, LK 48)<sup>1</sup> ~sügisekuu (Pr) ~vihmakuu (L, Pz, Kr, V).

November ~mardipäevakuu (Alho, LK 48) ~mardikuu (Pr) ~külmakuu (Pz, Kr, V) ~hallakuu (L, Pz).

Detsember ~talsipühakuu (Pz) ~talvekuu (L, Kr, Pr, V).

V. Alho (LK 48) väidab, et liivlased on arvestand aastas varem 13 kuud.

Üksikute kuude kohta on ainult väheseid pärimusi:

[Ilmastiku poolest] jaanuarikuu on juulile vastu (L).

Kui jaanuarikuu on külm ja selge, siis on kuiv ja kuum suvi (L).

Kui jaanuarikuu muristab või sajab vihma, siis ei tule viljariikast suve (L).

Kui veebruarikuu kass soojendab end päikese käes, siis ta aprillis ronib ahju pääle magama (L). Küünlakuus talvel hundid mi-

<sup>1</sup> See tähtpäev iseendast on küll eelmises kuus, mis osutab kalendritundmise üldisele nõrkusele liivi vanakeste hulgas.

nevat kiimlema, siis nad niipalju tiirlevat ja uluvat ja olevat nii vihased mis hirmus, söövat nii palju metssokke ära (Kr).

Kärbsed ronivat jaagupipäevakuus lehma karva sisse ja situvad liha sisse ussikesi, kevadel need tulevad välja; sellepärast lehma võitakse jaagupipäevakuus tärpentiiniga (Kr).

Aprilli ja mai kuul on veel talvelõhn juures (V).

Mai kuus saab palju arstirohte korjata esimestest õitest (Pr).

Last ei tohi emarinnast võõrutada juunis, sest siis käiakse vika-titega, ka mitte märtsis, sest siis on sokkude karglemise aeg (V, SjWied, LGr LXXXIII).

Varsa söitmaõpetamiseks, esimest korda ettepanekuks on detsembrikuu parim (Kr, Lnb 171).

Lisaandmeid vt. LRU II 20.

Kuivõrd oluline on olnud arvestamine kuuga, võime järeldada neist rohkearvulisist uskumusist ja kombeist, mis reguleerivad inimese elu ja teotsemist kui ka loodusnähtusi just kuu faaside järele. Et maagiliste taigade lähtekohaks on olnud kujutelm noore kuu kasvamisest, mis kandub sümpateetiliselt üle ka kõigele noorel kuul toimuvale, samuti vana kuu kahanemisest, sellest liivlased ei ole üldiselt teadlikud.

#### ENDEID JA TOIMINGUID KUU FAASIDE JÄRELE<sup>1</sup>

Kui nähakse unes kuud või päikest hiilgama, siis mõnel tüdrukul sünnib laps; kui paistab kuu, siis on tal poiss, kui päike, siis tüdruk (V).

Kui noores kuus nähakse und surijaist, siis juhtub surm varem, kui vanas kuus, siis läheb kauem aega (V).

Kui mees läheb vanas kuus naise juurde, siis pidavat poeg tulema, kui noores kuus, siis tütar, kuid kes seda teab, kas see nõnda on (Kr).

Kes vanas kuus on sündind, sel on sinised varjud silmade all ja see saab vara vanaks. Noores kuus sündinu jääb alati nooreks ja tal on punased õitsvad põsed (Pr).

Tütarlapsel lõigatakse juukseid kuue nädala sees pärast sündi noores kuus: siis ta saab ilusad pikad juuksed (Kr).

Vanas kuus ei tohita juukseid lõigata: siis nad kasvavad ruttu (V).

<sup>1</sup> Lisaandmeid vt. VdL (märksõnastiku järele).

Kui noortel naistel lõigatakse juukseid vanas kuus, siis nad ei kasva, vaid noores kuus peab lõigatama: siis juuksed kasvavad paremini ja käharas (Pr).

Kui on täiskuu, siis minnakse välja, ise vaadatakse kuu pääle ja käega otsitakse maast mõni pulk, pannakse see pulk suhu ja üteldakse: "Ah sa armas kuu! näita mulle unes, milline saab olema mu peigmees! Sinu suust jumala kõrva!" Siis minnakse tuppa, pulk suus, pannakse pulk padja alla ja ise heidetakse magama. Siis öösel tuleb peigmees unes ja suudleb pruuti (Kr).

Laps võõrutatakse [ema rinnapiimast], kui kuu on kolm päeva kahanemas; tütarlaps võõrutatakse noores kuus, kui kuu on kolm päeva vana (V, SjWied, LGr 373).

Kui esimest korda nähakse noort kuud tühjade kätega, siis tuleb väga tühi kuu; kui nähakse täidetud kätega, siis tuleb rikas kuu (Ir < li).

Kuufaasid on noorkuu, täiskuu, vanakuu ja ilma kuuta aeg. Ilma kuuta aeg ja noorkuu aeg on õnnetuse ajad: miski töö ei õnnestu, mida noore kuu all tehakse. Võrk, mida noore kuu all koetakse, mädaneks täitsa kindlasti. Ainult puuraiumine õnnestub noores kuus. Ka vana kuu pole täitsa puhas. Seevastu toob õnne täiskuu (Alho, LK 49).

Lehtpuid peab kuu esimeses, okaspuid viimases veerandis raiuma, ja hiljuti ehitatud majad pehastavad nii varsti, kuna vanadel aegadel järgiti seda reeglit paremini (Kr, SjWied, LGr LXXV).

Puu raiumist jälgitakse nii, et ta püsib kõva: okaspuud [raiutakse] noores kuus, lehtpuu vanas kuus (V, SjWied, LGr 374).

Okaspuid peab raiutama vanas kuus: siis nende keerud ei torka. Ja lehtpuid raiutakse noores kuus: siis nad püsivad kauem ja kuuivad kergemaks, ei ole nii rasked (V).

Üldse puud raiuda on talvel parem: puu on siis surnud. Tarbepuud peab raiuma põhjatuulega, et oleks kõva. Okaspuud peab raiuma noores kuus, lehtpuud vanas kuus, piimariista jaoks aga raiutagu täiskuus, olgu ta noor või vana. Kõige parem päev lehtpuule on reede raiumiseks, okaspuul on ka oma parem päev, kuid seda ei mäleta. Parim raiumiskuu on detsember, ka jaanuaris võib veel tarbepuud raiuda (Kr, Lnb 170/1).

Täiskuus peab piimanõusid tehtama ja raiutama piima pärast, s.t. et piim oleks häämaiguline (Kr, Lnb 170).

Uuele hoonele peab hakatama esimest korda katust pääle panema vanas kuus: siis kui katus ongi aukline talvel, ometi tuisk ei tuiska hoone pääle (Ir < Ii).

Vanakuu reedel ja põhjatuulega pidavat küntama maad, kus on palju juuri: siis juured kaduvat ära (Sr).

Vanas kuus pidavat vilja külvama hommikul, noores kuus õhtul: siis vili kasvavat paremini (Sr). Suivilja – otra, nisu – peab külvatama noores kuus, et nad enam õitseksid ja et oleks enam teri (V). Teravilja külvatakse noores kuus, mis maa pääl kasvab; mis maa all kasvab, seda vanas kuus (V).

Nisu külvatakse, kui kuud ei ole taeva pääl üleval (Sr, Lnb 811).

Vanakuu reedel peab kartulaid “külvatama” (L). Kartulaid pidavat külvatama (s.t. pistetama) vanas kuus: siis kasvavat palju kartulaid (Sr). Kartulaid peab külvatama vanas kuus: siis on palju kartulaid all; kui külvatakse noores kuus, siis kasvavad enam varred (Kr). Kartulaid peab “pistetama”, kui kuu läheb vanaks või täiskuu ajal; kui tahetakse, et kasvaks palju kartulaid, siis peab reedel pistetama; mõnikord tormid on selliseist ilmakaartest, et kui juhtub torm, siis on kartulaid mis puru; ja kui noores kuus “külvatakse” kartulaid, siis kasvavad ainult varred suureks ja all on vähe (L). Vanas kuus peab kartulaid “istutatama”: siis nad ei õitse nii palju ja enam kasvab alla; kui noores kuus, siis nad õitsevad ja ei kasva niipalju alla (V).

Sibulaid külvatakse vanas kuus; kui külvatakse noores kuus, siis nad kasvavad varrest juurde; noores kuus külvatakse küll ka õhtupoolikul, kuid see on ükstäis (Kr).

Herneid peab külvatama vanas kuus, ja kui on ida tuul, siis on puhtad herned, siis ussid ei söö ära (L).

Ube peab külvatama siis, kui täiskuu on kolm päeva vana poole (Kr < V). Ube külvatakse, kui kuu on täis ja kolm päeva üle täiskuu vana kuu poole: siis, vaat, on täisoad; kui külvatakse noores kuus, siis nad ainult õitsevad (Kr).

Kõiki loomi tapetakse noores kuus (V).

Sigu tapetakse vanas kuus, kui kuu on veel enam noore poole, et oleks täisliha, mis ei küpse ega kee kokku (Kr). Siga ei tohi muidu tappa kui täiskuul või noores kuus (Pr). Siga võib ainult siis tappa, kui kuu kasvab suureks: siis see liha, kui sa teda küpsetad, ei karga kokku; kui aga kuu kaob ära, siis liha panni pääl kaob kah ära (V). Vanas kuus ei tohi siga tappa: kui siis pannakse liha pannile, siis ta jääb poole pisemaks; kui aga noores kuus tapetakse siga, siis



liha küpsetades või keetes ei jää vähemaks, vaid paisub paksemaks ja laiemaks (V).

Siga tapeti kolm nädalat peale mihkklipäeva, vanasti tapeti varem. Täiskuuga pidi tapetama: siis on ka liha "täis". Värskest lihast suppi ei keedetud, ikka soolaga (Kr Lnb 44).

Seatapp toimus "vastu" (s.t. enne) mardipäeva, noores kuus õhtu-tuulega. Põhjatuulega vanad ei tapa, hommiku- ja lõunatuuled on paremad. Põhjatuulega liha kargab kokku, samuti vanal kuul (Kl, Lnb 506).

Prussakaid pritsitakse vana kuu neljapäeva-õhtul surnupesuveega: siis nad kaovad ära (Pr).

Et prussakaid ära saada [s.t. kaotada], olevat vaja peksta neid luuaga iga vanakuu neljapäeva-õhtul (Sr).

Kui jürikuul on teravad otsad, siis tuleb suvel vihma; kui kuu alumine ots on terav, siis tuleb enne jaani vihma, ja kui on ülemine ots, siis pärast jaani (V).

Sügisel see lumi, mis sajab vanas kuus, see läheb ära; mis sajab uues kuus, see jääb püsima (Kr).

Kui reedel saab [s.t. luuakse] kuu, siis on ka tormine ilm (V).

Kui uus kuu on selili, siis on tormine ilm (Kr).

Kuul on otsad kah; kui noor kuu magab selili, siis ei ole ilus ilm sel kuul (L).

Kuul on oma plekk (*räp*), päikesel ei ole – selline kollane kott; see näitab alati halba ilma (L).

Kui kuul või päikesel olevat rõngas ümber, siis olevat sel kuul tormist ilma (Sr, V). Kui kuul või päikesel on tara ümber, siis tuleb halba ilma – sadu, lund, lõrtsi, tormi (L). Kui kuul on tara ümber, siis tuleb tormist ilma, ja kus pool on värav, säält poolt on tuul järel (V).

Noort kuud oodati, et siis tuleb teist ilma. Vanas kuus mitte keegi ei külva; noores kuus ju kõik see tegemine on; väga noort kah ei taheta. Vanas kuus võib ainult sibulaid "pista" kasvama: siis nad ei hakka õitsma (L).

### KUU RAHVAMEDITSIIINIS

Kuu-tõbi = *ku-särgõ* (lvÜ) ~ *ku-särg* (Pr < lt. *serga* 'Seuche, Krankheit'), see on selline haigus: inimene käib pimedas mööda katust ja kaevurakkeid; niikui ütled ühe sõna, niikui hüüad ta nime, kohe kukub maha (Pr).

Kuutõbi tulevat sellest, et kuu paistab magajale pääle; sellepä-rast hoitakse mõni tekk või riie aknal ees, kui kuu paistab; mõnikord seatakse mõni vari voodile ette või tõstetakse voodit ennast; kõige rohkem peab hoitama, et kuu väikese lapse pääle ei paistaks; lap-sehällil peetakse ikka mõni riie ka võõra inimese pilgu pärast (Pr). Vrd. kadesilma LRU III 8 jj.

Kui kuu on magava lapse pääle paistnud, siis võetakse rohelist sammalt katuselt ja pannakse rõõsa piima sisse ligunema, siis kur-natakse piim läbi mõne riide ja antakse lapsele juua – siis on viga mööda, muidu laps jääb haigeks (Pr). Uuem tõlgitsus on selline: kui väike rinnalaps palju nutab, siis antakse talle sammalt katuse päält sisse ja üteldakse, et päike on last “pigistand” (s.t. pistnud); siis antakse talle katuselt rohelist sammalt, see võtab päikesepiste ära (Pr).

Kuradi vahetatud lapse ravimisest vt. LRU II 183.

Kes põeb rõugeid ja kel need hakkavad paranema noores kuus, sel ei jää arme näole järele, kel aga hakkavad paranema vanas kuus, sel jäävad armid järele (Pr).

Maalised ehk “maaviga” = *mo-viga* (lvÜ) aetakse ära punase lõn-gaga (meil hobune kord oli): sellega hõõrutakse neid kublakesi ja üteldakse, hävinegu nagu vana kuu, vana aasta; siis süljatakse pääle ja viiakse [lõng] kivi alla, mis on põhja tuules (V).

Sügelised = *kašk* (lvI) on umbes samasugune haigus nagu “maa-vigagi”, sõrmede vahel kõige rohkem; seda arstitakse esimese tõr-vaga, mis tuleb noores kuus välja (Pr).

Kasvaja = *kaza(j)i* (lvÜ) on kaht sorti: verekasvaja ja mädakasvaja. Verekasvaja on nii suur kui kooritav kartul, punane veri mä-daga koos. Mädakasvaja nii paha ei ole, tal on ainult kollane mäda sees ja ta ise pole ka nii suur, ta on ainult nagu loomakartul. Mõle-maid võib ära arstida üht viisi: kõige parem on vanas kuus, siis vaja võtta linase või villase riide närts või paber ja pigistada mäda sinna pääle, siis vaja viia see põhja tuulde, panna sellisesse kohta, kus ta saab mädaneda; ise peab loetama siis kasvajasõnu ja tuldama tuppä tagasi, nii et tagasi ei vaadata; kui vaadatakse tagasi, siis kasvaja nakkab [arstijale] endale. Kui tullakse tuppä, siis vaja istuda mõni viis minutit (see on kõige vähem) tooli pääl või voodis mitte üht sõna kõnelemata ja vaadatama sinna poole, kuhu see kasvaja on pandud. Siis süljatakse kolm korda ja üteldakse nii tasa: “Kurat, hävine ära!” Siis võidakse kõnelda ja vaadata kuhu tahes. Kasvaja

hävineb siis [haigel] ära, kuid ta hakkab igale sellele, kes puudutab seda kohta, kuhu see narts kasvajamädaga on pandud (V).<sup>1</sup>

Kasvaja aetakse niiviisi ära: takuse nartsuga pigistatakse mäda välja, siis kaevatakse käega küünarpuu-sügavune auk, võetakse puust kiil ja aetakse selle kiiluga narts maa sisse nii sügavale, kui ainult läheb, süljatakse niisama ja üteldakse, hävinegu nagu vana kuu (~vana aasta); kes satub säält kohalt kivi tõstma, see saab hai-guse taas endale (V).

Kasvajasõnu peab loetama kolm korda: "Hävine nagu vana kuu." Kui üteldakse, siis peab süljatama kolm korda pääle ja loetama veel kolm korda: "Las need inglid tulgu mulle jumala abiga."<sup>2</sup>

Kui tahetakse nõiduda (*mair'õ*, vt. LRU III 2) kasvaja ära, siis loetakse kasvajale pääle need sõnad: "Üheksast (hakatakse) üheni [lugema]; kao ära nagu vana aeg ~kuu (kolm korda), kao ära nagu noor aeg ~kuu (kolm korda)! kao ~mine nagu vares läheb mööda õhku, tulesäde suus (kolm korda)! kao nagu saunaleil ja nagu sauna suits (kolm korda)! Mine metsa kuiva puu juurde enne kui inimese ~looma ihu juurde (kolm korda)! ma sind "mummeldan" (*mum-mil'rõb*) ja jumal sind päästab (kolm korda), isa ja poeg, need sind päästavad (kolm korda)!" Kui sõnad on loetud, siis käega tehakse kolm risti pääle (Kr).

Kui pää valutab ~ pää sooned valutavad, siis loetakse pääle soo-nesõnad = *dziksöld-sõnad* (lt. *dzikstele* 'Ader, Sehne'): "Üheksa peni-koormat edaspidi, üheksa penikoormat tagaspidi! Kes on sündind, see las surgu, kes on surnud, see las sündigu! Haju ära, haju ära, haju ära! haju ära nagu vana aeg (kolm korda)! haju ära nagu vana kuu (kolm korda)!" Ja kolm risti alla (Kr).

Kui on midagi ära nikastand, nagu näit. jala välja murdnud, siis pigistatakse ja puhutakse ja veetakse ning [nikastus] saab terveks, kui loetakse venitamissõnad = *vjentõb-sõnad*: "Luu luusse, kromps krompsu, soon sonde, veri verre! kao ära nagu vana aeg, nagu noor aeg, nagu vana kuu, nagu noor kuu!" (Kr).

<sup>1</sup>) Kui märkisin vastavale tekstile jutustaja nimetähed alla, siis ta parandas need pärast salajas pliiatsiga ümber (isegi külanime ja kuupäeva muutes!), et vältida nõidumise riisikot, nagu ta mulle hiljem tunnistas.

<sup>2</sup>) Jutustaja kirjutas mulle sõnad paberile ette; ütelda ta neid ei julgend, sest siis sõnad kaotavat oma jõu. Ma simuleerisin aga, et ma ei saa kirjast aru – siis aitas küll kõik sõnad ilusasti üles lugeda!

Kui käes või jalas on kidisemistõbi = *kriktõb-te'b* (s.t. luureuma), siis üteldakse neidsamu venitamissõnu, ainult seda "luu luusse" ei ütelda: "Kromps krompsu, soon soonde, veri verre! Kao ära nagu vana aeg, kao ära nagu noor aeg, kao ära nagu vana kuu, kao ära nagu noor kuu!" Siis võetakse punane lõng, lõngale tehakse üheksa sõlme pääle, käed selja taga, loetakse üheksast üheni kolm korda läbi, siis seotakse kaks korda ümber selle koha, kus valutab, ja süljatakse kolm korda pääle, – siis kaob ära (Kr).

Kida arstitakse nõnda: 1) see koht, mis kidiseb, kas käsi või jalg pannakse sellise ukse vahele, mis kriuksub, – siis saab terveks; 2) ja vana raagus luuaga pigistatakse kah; 3) punasele lõngale tehakse üheksa sõlme pääle, loetakse üheksast tagurpidi iga sõlme pääle (s.t. üheksa korda) ja üteldakse kidisemistõve-sõnad = *kriktõb-te'b* sõnad: "Hävine nagu vana kuu, nagu vana aasta!" Siis süljatakse pääle, kui on ära "paaterdatud" (*nuo-pot'ördõ*), ja üteldakse pääle, kui on kinni seotud: "Terve, terve!" Siis läheb [arstija] minema, tagasi ei tohi vaadata: muidu ei mõju (V).

Kida kriuksub kõigis liikmeis tsiks-tsiks, valutab kõvasti ja pais-tetab üles. Võetakse punast lõnga, see peab pandama selja taha ja tehtama sääl üheksa sõlme pääle, siis seotakse ümber [haige kohal] ja loetakse pääle: "Kaalü päike, kaalu kuu (üheksa korda)!" Siis on valmis, süljand ma pole (L).

Käsn (*sõglõ*, Ii) on oma nime saanud vist sellest, et ta pind oli krobeline nagu sõelal. Arstiti nii: õun lõigatakse lõhki, õurutakse mõlema tüki sisemise poolega üle käsnade, mis harilikult käte pääl. Seda toimetati vanas kuus reedesel päeval. Siis pandi mõlemad pooled jälle kokku ja viidi õun jooksvasse vette auku või ojja. Kui õun sääl oli ära mädanenud, siis oli ka käsn kuivanud (Ir < Ii, Lnb 265 : 2).

Kui kasvavad "sõelad" = *sõggõld*, s.t. käsnad, siis neid võib kaht viisi ära arstida. – 1) Vanas kuus vaja võtta villast lõnga, sest et see ruttu ära mädaneb, siis vaja süljata selle lõnga pääle üheksa korda ja hõõruda sellega neid kohti, kus on käsnad. Siis vaja ütelda kolm korda: "Kao välja nagu vana kuu!" Siis vaja panna see lõng endale selja taha ja iga käsna kohta vaja teha üks sõlm. Siis vaja viia lõng põhjatuulde ja panna aia tugiteiba alla, ise peab mindama ära kümnekond sammu tagasi vaatamata. Siis käsnad kaovad ära. Kui aga tehakse seda sama noores kuus, siis käsnad kasvavad juurde, nagu kasvab juurde noor kuu. – 2) Kui suvel ollakse karjas ja leitakse raipeluid, siis vaja võtta ja hästi hõõruda luuga käsna ning

panna luu niisama tagasi, nagu ta enne oli – siis ka käsn kaob ära nagu vana kuu (V).

Käsna arstitakse nii: hõõrutakse raipeluuga, pigistatakse ka ja loetakse paatreid pääle, hävinegu nagu vana kuu ~vana aasta. Siis peab pääle süljatama ja ära tuldama, tagasi ei tohita vaadata. Raipeluu peab pandama niisama tagasi, nagu ta oli: muidu ei mõju. Kes seda raipeluud taas liigutab, saab haiguse endale (V).

Käsna arstitakse nii: 1) kui minnakse pühapäeval jumalateenistusele ja kui papp altari ees ütleb esimese sõna, siis peab käsna hõõrutama kolm korda vastu [kiriku] istepinki vanaaja kuu sees, s.t. vanas kuus; 2) võetakse hobuse sabast jõhvi ja seotakse ümber käsna, siis kaob käsn ära; 3) katla sangaga pigistatakse vanakuu neljapäeva-õhtul ja öeldakse, las ta hävinegu nagu vana kuu (Kr).

Karpa (*karpa*) arstitakse sibulaga; sibul peab varastatama peenralt neljapäeva õhtul vanas kuus, nii et keegi ei näe. Siis peab sibul lõigatama risti katki, juureotsale peab lõigatama kolm risti ja riivitama karpu, siis see ots peab pandama ühte kohta kivi alla ja ise ei tohita tagasi vaadata. Ladvaots pannakse taskusse ja sellega hõõrutakse iga päev kolm korda karpu seni, kuni karbad kaovad ära (L).

Karpu arstitakse neljapäeva õhtul vanas kuus ja niisama igal ajal, aga ainult sellises kohas, kus aiateibail kukub vihmavett maha; säääl tuleb pidada karpu all, et vesi tilguks neile pääle. Seda arstimist on vaja teha siis, kui vihma sajab, või pärast sadu, kuni teibailt veel vett tilgub (V).

Sammaspoolt (*sovabol'*) arstitakse nii: vanakuu neljapäeva-õhtul minnakse lepa juurde, lõigatakse üks tükk [lepast] välja ja hõõrutakse sellega sammaspoolt, siis pannakse tükk puu juurde tagasi, süljatakse kolm korda ja minnakse ära (Kr).

Kooljaluud (*koll'õ-lu*) arstitakse nii: 1) selle nartsuga, millega on kolm surnukeha pestud, peab luud pigistatama iga vanakuu neljapäeva-õhtul; 2) tuleb minna surnuaiale, võtta üks ristitükk ja pigistada vanakuu neljapäeva-õhtul, siis vaja ristitükk sinnasamasse tagasi viia; 3) niisama peab pigistatama ka raipeluuga; 4) vaja võtta üks kivi saunaahjust ja jälle pigistada sellega ainult iga vanakuu neljapäeva-õhtul (Kr).

Kooljaluud võidakse arstida ära nii: võetakse raipeluu, pigistatakse sellega kolm korda kooljaluud, pannakse sinnasamasse kohta tagasi, nagu ta oli, ja tullakse tagasi vaatamata ära; kuid kõige enam aitab siis, kui seda tehakse vanakuu neljapäeva-õhtul põhja tuulega (Kr).

Kooljaluud võidakse nii hävitada, et minnakse katla manu, võetakse üks pliidiraud ja vajutatakse selle pahupoolega kaks-kolm korda kooljaluud – siis ta hävineb ära; kõige parem on siis, kui kuu paistab sinna pääle, mil pigistatakse (V).

Kui hobusel on kooljaluud = *ve!õ-lud* (lvL < lt. *veju kauls* ‘Überbein’) nagu kasvaja kasvaks, aga ei ole – või karbad = *kārpād* (lvL), mõni ütleb ka “sõelad” = *siglōd* (L), sellised haralised, okslikud tised, siis võetakse pühkmete päält selliseid oksi vanakuu neljapäevaõhtul, vanu luuaoksi, olgu siis pühkimisluaa või ahjuluaa; nendega hõõrutakse üheksa korda vastu päeva, viiakse nad siis sinna pühkmehuniku pääle tagasi ja süljatakse pääle, las ta nüüd hävinegu ära (L).

Kui siga, lammas või hobune on haige, siis loetakse: “Mine ära, mine ära, mine ära! Teiselepoole Abot kolm, siiapoole (siinpool) Abot kolm! kao ära nagu vana kuu, kao ära nagu noor kuu! Kes on väga julge jumalasõnas, see kadugu ära!” (Kr).

Arstirohte keedetakse enamasti vanas kuus (Pr).

Sõrmega kuu pääle näitamisest vt. LRU I 41.

**255 A.** Kuuplekke seletavad rahvusvaheliselt levinend tekkelood, mida liivis esindavad järgmised versioonid:

#### “KUUTÕRVAJAD” (US. 7)

Kaks varast tahtnud minna varastama. Nad olnud mees oma naiseaga. Kuid kuu paistnud nii hiilgavalt, et kuski pole olnud sellist pimedat kohta, kuhu võiks ära pugeda, nii et teised ei näeks. Mees naiseaga kõnelnud kokku, et vaja minna kuu ära tõrvata. Mees võtnud redeli ja suure pika varrega pintslit, naisel olnud tõrvapang käes. Nad läind ära metsa veerde, kus kuu olnud kõige madalamal, pannud redeli kuule veere pääle ja hakand tõrvama ~pintseldama.

Vanajumal vaadand taevas ja mõtleb: “See pole hästi, kui ma luban neil kuu ära tõrvata: muidu läheb kõik maailm hukka.” Ja tõmmand seda meest kuu pääle. Naine all pidand redelit ja tõrvapange ja imestand, miks mees ei pista pintslit tõrvapange. Pärast mõtelnud, et võib olla et pintslivars on liig lühike. Hakand astuma mööda redelit üles. Vanajumal näind, et teine tuleb, haarand naisel krae tagant kinni ja visand ka tema kuu pääle. Ja nõnda nad praegu mõlemad seisavad sääl, ühel pintsel käes, teisel tõrvapang. Pikne löönd redeli puruks, nii et nad maha kah enam ei saa. – Kr 62.

## TÜDRUK KUU PÄÄL (US. 8)

1) Muistend näeb kuu pääl tüdrukut vett kandmas õlgpuuga, mille mõlemast otsast ripuvad veepanged alla. Oma lastele jutustab liivlane terve pika muistendi sellest, kuidas see tüdruk kuu pääle on sattund. – Alho, LK 49.

2) Kuidas kuu pääl inimene on? – Üks naine läind öhtul välja. Tal olnud panged käes. Ja siis ta näidand sellele kuule paljast perset. Ja siis olnud täiskuu. Siis see kuu vedand (s.t. tõmmand) selle naise endale sülle. Ja veel praegu võib näha, et inimene on kuus, kui vaadatakse täiskuud. – L 26.

3) Üks naine olnud kuu pääle vihane ja muud ta pole võind teha kui näidand kuule perset. Ja siis kuu tõmmand ta üles. – L 135<sup>o</sup>.

4) Tüdruk kuu pääl. – Üks tüdruk läind, kaks veepange käes, kaevu äärde. Ja siis ta näidand sõrmega kuu pääle: “Vaat kuu!” Ja siis see kuu võtnud ta enda sisse kõigi pangedega. – Pz 4.

5) Vanarahvas läind sauna. Neil tulnud puudu külmast veest. Ilus kuuvalge ilm olnud. Nad saatnud tüdruku vett tooma. See pole läind. Ütelnud, et tal on hirm. Naised ütelnud: “Nii ilus kuuvalge ilm [ja] sinul veel hirm!” Ta ütelnud: “Kuuvalge on teie perses!” Tüdruk võtnud õlped ja kaks pange ja läind vett tooma. Ja nii kuu võtnud ta üles – säääl ta seisab veel praegu. – Kr 11.

6) Haige ema saatnud laisa tütre joogivett tooma kaevust. Olnud ilus kuupaiste, tütar vastand emale: “Sinu perse paistab nagu see kuu.” Sellepärast kuu võtnud tütre kõige pangiga enda pääle üles. – Pr Saar.

7) Ilus kuuvalge ilm olnud. Perenaine saatnud tüdrukut kaevu äärde vett tooma. Noh, ja see tüdruk ütelnud, mis ilus kuuvalge ilm see on, tema perse olevat veel ilusam. Ja siis ta läind sinna kaevu äärde vett saama kannipuudega. Ja siis tulnud kuu ja võtnud ta sülle, üles kõigi kannipuudega, kõigi pangedega. Ja perenaine oodand, oodand ja pole ära oodand. Perenaine läind vaatama kaevu äärde – pole tüdrukut, ei pangi. Ja nüüd on läbi. Ja nõnda kuu pääl, kui vaadatakse, nii akuraat ta paistabki säääl kuu sees. – Kl 15.

## “MEES HAOKOOGA KUU PÄÄL” (US. 9)

Üks vanamees toond pühapäeval jumalateenistuse ajal metsast hagu. Teised läind jumalateenistusele, tema taas kandnud hagu koju. Suo-nit-luitel juhtund talle papp vastu sõitma. Papp küsind, miks ta jumalateenistusele ei lähe. Vanamees vastand: “Minu jumalateenistus on metsas haohuniku juures.” Papp pannud käed risti, vaadand kuu pääle: “Kui sa patune saaksid sinna üles!” ja sõitnud edasi. Vanamees hakand vaatama – ja olnudki juba kuu pääl üleval ja seisab sest ajast pääle kuu pääl oma haokooga. – Kr 61.

**256.** Kreeka- ja rooma-katoliiklus tähistab Liivis kultuurilooliselt õieti vene ja saksapärasstatud katoliiklust, mida venelased varem, sakslased hiljem liivlastele on vahendand. Kristliku kalendaariumi rajajad eesti-liivi-läti rahvatraditsioonis on olnud igatahes bütsantsi koolkonna vene misjonärid. Küllap nemad need olid, kes liivi pööripäevad kõigepäält kristianiseerisid ja ristisid lindudepüha ümber lihavõtteks, fikseerisid hingede-püha mihklipäevale ja suvise õitepüha jaanipäevale. Eesti-läti andmestikust võime järeldada, et ka püha Jüri kultuse põhi Baltimail põlvneb vene, mitte saksa poolt. Muidugi on ordu ja piiskoppide ajastu katoliiklus eesti-liivi-läti rahvakalendrit hoomatavalt saksapärasand, nii et vene sugemeid me liivi tähtpäevade pühitsemises enam ei leia, kuid näit. “suur”-neljapäeva (*resp.* reede) ja lihavõtte terminoloogias neid siiski veel kajastub. Kõige püsivam vene kultuurimõju Baltimaade kalendaariumis on ometi nädala-süsteemi lõplik sisseseadmine viikingi-ajastul ühes puhkeaja reguleerimisega pühapäeviti, kuna varem pühad on olnud irregulaarsed. *Nädal*-sõna ise eestis, liivis ja lätis on laenatud venest, samuti on moodustatud siin vene eeskujul nädalapäevade nimetuste enamik (vrd. LRU II 239). Lätis need nimetused on numbrilised esmaspäevast läbi teisi-, kolma-, nelja-, viie- kuni kuuapäevani, mida murdeti kutsutakse ka “poolpäevaks” nagu liivis ja lõuna-eestiski. Liivis ja eestis seevastu äratav tähelepanu, et reede = *bread'ig* (lvÜ) on mõlemas keeles laensõna alamsaksast. Kristuse surmapäeva sugestioonil katoliiklus on käsitelnud reedet kõige süngema ja õnnetuma päevana nädalas, mil on paastatud ja välditud alustamast töid, et neile ei kanduks maagiliselt üle selle musta päeva õnnetu mõju. Sellepärast on arusaadav, et saksa-katoliiklus suutis tagantjärele omapärastada reede isegi terminoloogiliselt.



Kuid nädalapäevade kombestiku ligemal vaatlusel satume veel teisele asjaolule, mis lubab järeldada kultuurilooliselt hoopis kaaluvamat ja vanemat germaani mõju liivi-eesti rahvakalendris, mitte saksa, vaid skandinaavia poolt. Nädalapäevade hulgast liivi rahvatraditsioonis kõige kesksem tunnukse neljapäev või õigemini neljapäeva õhtu, mida liivis kutsutakse järgmise päeva järele *bred'õn-õ'dõg*. Ka tähtpäevade, *resp.* pühade puhul näikse liivis traditsionaalsem just eelõhtu tõlgitsemine mainitava püha õhtuna: jaaniõhtu või -öö all mõeldakse jaanipäeva eelõhtut ja ööd, vana-aasta-õhtut kutsutakse isegi terminoloogiliselt “uueaasta-õhtuks” jne.; iga tahes kui kõneldakse nõidade või kuradite liikumisest pühadeõhtul (*pivad-õ'dõn*) või öösel, siis mõeldakse selle all eelõhtut (24. XII, 31. XII, 5. I jne.; vt. V 79). Nädalapäevade puhul aga selline eelõhtu rõhutamine väljendub ainult neljapäeva-õhtu nimetamises reede-õhtuks, millist oskussõna käsitellakse liitsõnana (rõhk esimesel sõnal), kusjuures reedese päeva õhtut tõlgitsetakse sama kahe sõnaga, kuid rõhutades vahetegemiseks viimast sõna või seletades, et reede pääle tuleb rannakeeles (s.t. liivi keeles) kaks õhtut (Pr). Neljapäeva õhtu eriline väljendamine analoogiliselt erilistele pühadele sunnib meid järeldama, et ka seda õhtut on käsitletud kunagi pühana, *resp.* poolpühana või erilise tähtpäevana. Kuna ristikirik aga neljapäeva õhtut pühana ei ole propageerind, vaid hoopis võidelnud selle austamise vastu, siis paljastubki siin paganusajast põlvneva vanema germaani mõju lade, ja võime aimamisi kujutella, et Skandinaavia eeskujul Liivis ja Eestis kui mitte varem, siis vähemalt viikingiaja nädala tähtsaimaks päevaks oli hoopis Thorile pühendatud neljapäev. Seda oletust kinnitab rahvatraditsioon, mis paganliku püha õhtu on moonutand kristlikus interpretatsioonis negatiivseks nõidumise, posimise ja kuradite teenimise õhtuks.

Aga isegi terminoloogiliselt paljastab selle õhtu kunagist tsentraalset osatähtsust ja laiaulatuslikku funktsiooni paralleelnimetus pakuõhtu = *klutš-õ'dõg* (L, Pz) ~ *klutš-õ'dõg* (Ii, Ivi). Juba eespool (vt. LRU I 11) oli juttu ebaususe nimetamisest just paku-usuks (*blek-usk*) – arusaadav siis, et nn. “ebausutempude” ehk moodsa teadusliku sõnastuse järgi “taigade” sooritamise aegagi hakati kutsuma pakuõhtuks, algselt arvatavasti mitte regulaarselt nädala, vaid hoopis irregulaarselt kuu-süsteemis: neljapäevaõhtuid kutsutakse pakud (*klutšid*), vanarahvas ei luband siis kõike tööd teha (L); pakuõhtu oli neljapäeva-õhtu, siis peergu ei kistud (Kl Saar); pakuõhtul

“palgalised” tohtisid teha oma tööd, kududa sukka jne. (Kl Saar); pakuõhtud olid üks kord kuus, vanakuu neljapäevaõhtul (Pr). Lite-  
raarset mõju reedab seletus, mille noteerisin ühelt 1860 sündind  
eidekeselt: enne saksu, kui meil polnud veel [risti]usku, siis ini-  
mesed teind nii, et mille pääle nad hommikul kõigepäält vaadand,  
selle pääle nad siis päeval uskund, see siis olnud selle päeva usk;  
nähtud pakku – ja usutud siis pakku; sellised paku-uskujad pidand-  
ki siis neid paku-õhtuid igal neljapäeval või iga kuu vanakuu nelja-  
päeval (Sr). Ehtsamat rahvatraditsiooni kajastab pakuõhtu kirjel-  
dus, mille on noteerind E. N. Setälä 1888:

### PAKUÕHTU PIDAMISEST<sup>1</sup>

Pakuõhtu<sup>1</sup> on olnud vanal ajal. Siis peremehe poiss on saadetud  
ümber põllu käima suure pakuga ja siis ta pidi tulema tagasi selle  
pakuga. Siis peremees ja perenaine läind õllekannuga temale järele  
ümber selle linapõllu. Siis nad tulnud tuppa tagasi, siis peremees ja  
perenaine astund ahjupingile ja seisnud kura jala pääl püsti. Ja  
niikaua nad seisnud, kuni nad joond õllekannu tühjaks. Ja paku-  
kandja pidand hoidma seda pakku niikaua, kuni nad selle õlle ära  
joond. Kui nad selle õlle ära joond, siis nad läind ümber laua ja  
laulnud:

Üks pütt keldris, kaks kannu laua pääl.  
Kippa siia, kippa tänna,  
kippa laua otsa pääle!

Seejuures nad lükand seda kannu laua ühte otsa ja teise otsa.  
See kann olnud tammepuust ja üheksa vitsa pääl. See pakuõhtu  
olnud aprillis (millal just, seda jutustaja ei teadnud ütelda). Seda  
pakku kutsutud linadepakk = *linad-klutš*, millega manatud linaõn-  
ne (Kl Set).

---

<sup>1</sup>) Vt. O. Loorits, VdL 193/8 (215). Läti paralleeli vt. A. Melnalksnis, Bluža  
vakari (Jaunakas ziņas nr. 274, 2. XII 1937).

Lätis need pakuõhtud on toimund päämiselt vastlaajal, millele vihjab  
ka just linaõnne manamine liivlaste juures. Mühlenbach-Endzelini  
sõnastikus märgitakse: *blužu vakars* ‘der Blocksabend, der Abend vor  
Weihnachten, jeder Donnerstagabend, an dem gewissen Arbeiten verboten  
waren, – ein Rest der alten indogermanischen Pflock- und Säulenvereh-  
rung’ (ME I 318).

Ristiusu seisukohalt selline toiming on ebausutemp, usundilooliselt see on maagiline taig sigivuse taoteluks, kuid omaaegse osalise enda seisukohalt on see argipäevasest erinev “püha” toiming, mille sooritamine eeldab ka eraldatud ehk “püha” aega, – ja vaat selleks pühaks näikse olnuvatki teatud vanakuu-õhtu nagu vanul germaansil Thori-õhtu. “Pakupäeva” kõrval sellise püha nimetuseks on veel ebamäärase päritoluga *svinkil’-päva* (L, Ir, Pr, Kl; vrd. lt. *svinet* ‘feiern’): pakupäevadeks (*klutš-pävad*) kutsutud vanasti sellised *svinkil’-pävad* nagu neljapäeva-õhtud ja muud sellised vanausu-päevad (Pr); sellised mardid, tuhapäevad jne., need ei ole pühapäevad, vaid ainult *svinkil’-pävad*, suurt tööd siis ei tehtud, muudkui nokitseti kodus (Ir); *svinkil’-pävad* on sellised vanarahva pühad nagu barbaarapäev ja teised (Kl); ma mäletan kah läbi udu, et need *svinkil’-pävad* olid sellised ebausü või nõidumise pärast (L). Edasi on tuttav nimetus *ponk-idög* (L) ~ *poik-ödög* (L, vrd. lt. *poņka* ‘ein missratenes Geflecht’, *puņkuot* ‘verkoppeln, verwickeln’): kõik sellised õhtud, kus vanarahvas tööd ei teind, kutsuti *ponk-idögöd* (L); *poik-idög* oli neljapäevaõhtu, seda pühitseti veel enam kui pühapäeva, pastalt kah peaaegu ei paigatud (L); madisepäeva-õhtu ja vastlaõhtu (*käkad-idög*), need on kah *poik-idögöd* (L); *poik*-õhtul villase lõngaga ei tohitud töötada, takku küll tohtis kedrata, kuid villu mitte (L). Kristianiseeritud kalendaariumis vanakuu pakuõhtu näikse kinnistatud neljapäevale ja moderniseeritud Päästja surmapäeva eelõhtuks, nagu katoliiklus selle pühitsemist on püüdnud mõtestada. Isegi rahvalaulus juba hoiatatakse:

Olgu patune, kes on patune –  
noored tüdrukud on kõige patusemad:  
ei nad pidand “reede”-, s.t. neljapäeva-õhtut,  
ei pühitsend “poolpäeva”, s.t. laupäeva õhtut (L).<sup>1</sup>

### NELJAPÄEVA-ÕHTU USKUMUSI JA KOMBEID

Neljapäeva õhtut pühitsetakse sageli *bred’ig-ödög* ‘reedeõhtu’ nimelisena (Kr, SjWied, LGr LXXVI).

Iga nädal saab “reede õhtu” [tegelikult küll neljapäeva õhtu] kõvasti pühaks peetud (V, SjWied, LGr 374).

<sup>1</sup>) Nõnda lauldud, kui tüdrukud kaasavara valmistand. Vt. O. Loorits, VdL 477 (448).

Veel on meil paljudes majapidamistes kombeks reede õhtul mitte kedrata ega võrku välja heita ilma et ise teataks, miks seda teha ei tohi (Pz, SjWied, LGr LXXV > Записки РГО II 260). Neljapäevaõhtu nimetamine reede-õhtuks liivi keeles on põhjustand siin tõlkes vastava kombestiku eksliku ülekande reedesele päevale. Samuti seletab ka V. Alho (LK 53), et reede-õhtuti kistakse peergu, kuid võrku ei tohita kududa, milline motiiv on liivlaste juures tegelikult just neljapäeva-õhtule eriti iseloomustav. Ja kui J. Prinz kirjutab 1888 kosjakäigu kohta, et peiu sõit pruudi vaka järele sünnib alati “reede-õhtul” (VdL 354), siis tõlgitseb see tegelikult ikkagi just neljapäeva õhtut.

Neljapäeva õhtu lõppu pühitsetakse *bred'ig-õdõg* (reedeõhtu) nime all. Siis tohtis peergusid kiskuda, kududa, lappida, õmmelda, aga mitte kedrata ega võrkude juures töötada. Mehed ei tohtinud teha piitsu ega hobuserakmeid, see kahjustaks hobuseid, ja kui seljal tehtud piitsaga hobust lüüakse, siis on kohe näha ilma karvadata vorp (Kr, SjWied, LGr LXXV).

Vanasti iga nädala neljapäeva-õhtul pole tohitud muud teha kui ainult peergu kiskuda ja sukka kududa, muul ajal pole saadud ei peergu kiskuda ega kududa (Kr).

Neljapäeva-õhtu on selline paha õhtu: mis sel õhtul tehakse, sel ei ole õnnistust. Vanad mehed võrkudega siis üldse ei töötand ja naised ei kedrand kah (L).

Vaata homme on reede ja täna õhtut sellepärast kutsutakse “reede-õhtuks”, sest et enne reedet ei tohi tööd teha (Pr).

Vansti vanarahvas neljapäeva õhtul mitte mingit tööd ei teind (L, Ir) “vesperajal” (*veš'prā'jgal*), mis algab siis, kui päike läheb looja, kuni süütab tule põlema (L). Hämariku nimetamine ladinakeelseks vesper-ajaks osutab katoliikluse mõjule.

Vanasti neljapäeva-õhtut ikka peeti (Uu).

Meie ajal lapsed müravad neljapäeva-õhtul mis kole; kui mina olin laps, siis pidime olema sel õhtul nii vait, et kõvasti kõnelda ka ei tohtind (Ir). Jutustaja põlvneb köstripererkonnast, kus harrastatud reedeti veel katoliiklikku paastumistki lihatoitude vältimise näol.

Neljapäeva õhtul ei tohi vilistada; kes siis vilistab, kutsub kuradit (Ir).

Neljapäeva-õhtul ei tohi naise või tüdruku juurde minna: siis sünnib vigane laps (Kr).

Kuradi lapsevahetusest vt. LRU II 181 ja 183. Kuradi ilmumisest vile pääle neljapäeva-õhtuti vt. LRU III 59, 61, libahundist vt. LRU III 173.

Vanakuu neljapäeva õhtul moonduatakse ehk "jäädakse" võluks (vt. LRU III 79) või painajaks (vt. LRU III 196).

### NÄDALAPÄEVADE USKUMUSI JA KOMBEID

Kosja mindi esmaspäeval, teisipäeval, neljapäeval ja laupäeval; kolmapäev ja reede ei ole hääd päevad; hommikul mindi enam, päeval, mõnikord ka õhtul (Pr).

Ube külvatakse kolmapäeval ja reedel (Kr, Pr): siis on niipalju kaunu küljes otsekui pärleid (Kr). Ube ei külvata esmaspäeval ega teisipäeval, vaid neljapäeval, reedel või laupäeval (Kr). Ube ei külvata esmaspäeval, teisipäeval ega kolmapäeval, vaid neljapäeval ja reedel (V). Ube võib külvata neljapäeval ja reedel: siis on palju kaunu küljes; kui külvatakse esmaspäeval ja teisipäeval, siis on ainult kaks-kolm kauna ühe varre küljes; kui külvatakse kolmapäeval, siis tulevad sellised mustad putukad, kes söövad ubadel lehed ja õied ära; neid võib päästa külma veega kastes või lõigates oavartel otsad ära (V). Ube peab külvatama nädala lõpul; kui esmaspäeval ja teisipäeval külvatakse ube, siis ainult kaks uba on kauna sees; kui külvatakse neljapäeval, reedel või laupäeval, siis on viis-kuus uba kauna sees; kolmapäeval ei tohi ube külvata: siis tulevad ussid sisse (Kr). Lisaandmeid ubade-külvist vt. § 255.

Karja ei lasta välja esmaspäeval, teisipäeval ega kolmapäeval, vaid neljapäeval (V) ~ ei kolmapäeval ega reedel (Pr) ~ ei jüripäeval (Kr – vt. § 247).

Uusi võrke võib heita merre ainult esmaspäeva, teisipäeva, kolmapäeva ja neljapäeva õhtul; reede õhtul ei tohi heita uut võrku merre: siis ta pole õnnelik kogu oma ea (V).

Kui esmaspäeval ollakse vihane, siis jäädakse kogu nädalaks vihaseks (V).

Kui esmaspäeval tulevad külalised, siis neid tuleb kogu nädala (V).

Esmaspäeval ei tohi külla minna: siis tuleb kogu nädala külas käia (Kr).

Hingedeaja esmaspäevadel tööd ei tehta (V); vrd. LRU II 19/21 (vt. eriti täiendusi lk. XIII samas köites).

Teisipäev on õnnelik päev ja neljapäev kah, esmaspäev aga kah võib toime tulla; kolmapäev ja reede ei ole hääd, vaid halvad päevad, siis ei kedrata kah mitte (Pr).

Kolmapäeval ja reedel, siis uut maja ehitama paljut ei hakata, laupäeval ka mitte (Pr); vrd. LRU I 72.

Kolmapäev ei tohi lambaid niita (Kr, Pr, V): siis lambad ei hoia oma talli (V) ~ siis lambad murravad jalad välja ja tallekesed ei õnnestu (V).

Neljapäeval kõige enam kosja mindi (V).

Neljapäeval ei võivat aida teha, sest siis hunt tulevat karja juurde. Ja ka ei võivat peergu kiskuda, sest siis kah hunt tulevat karja juurde ja kiskuvat mõne elaja ära (Pr).

Mõnes kohas ei anta reedel midagi majast välja, ei veeta sõnnikut põllule, ei tapeta loomi ega pügata lambaid; kel aga lambad hukka lähevad, see võib reedeti pügada, et nad sigineksid. Niisama võib isaslambaid küll kolmapäeval pügada, aga emaslambaid mitte, kuna nad siis ei armasta tallesid. Ka sel päeval, kui leiba küpsetatakse, ei tohi lambaid pügada, muidu on järgmisel korral vill sakrunud (V, SjWied, LGr LXXXIV).

Kui looma lüüakse piitsaga, mis on reedel tehtud, siis läheb karv maha. Kui reedel tapetakse loomi, siis lähevad lihatükid keetmisel väikeseks (Kr, SjWied, LGr LXXV).

Kes reedel haigestuvad, need ei tõusvat (Pr).

Reede on kõige õnnetum päev (Kr).

Mis halvasti on läind, selle kohta öeldakse, et see töö on reedel tehtud (L).

Kui sa alustad oma ametit või elamist, siis ainult reedel ära alusta (Kr).

Reedel ei tohi minna esmakordselt merele (s.t. kalale): siis olevat õnnetu kalapüük, siis hästi kalu ei saavat (Kr).

Reedel lambaid ei tohi niita: siis lambad kärvavad maha (V).

Reedel piitsa ei või keerutada: kui sellega hobust lööd, siis on villid väljas (V).

Reedel ei tapeta mitte üht looma, sest et Päästjal on siis ristipuu juures verd valatud. Nõnda ma ise mõtlen, kuid kuulnud ma ei ole nõnda öeldavat (Sr).

Siga sellepärast ei võivat reedel tappa, et meie Päästja olevat reedel risti löödud, et see ei olevat õnnis päev, et siis sead hästi ei kasvavat ega söövat, olevat sellised väikesed ja põdejad (V).

Seda ka ei taheta, et reedel loomi tapetakse: siis nad ei edene. Kui tuuakse reedel koju [loomi], siis nad kärvavad maha (V).

Reedel ei tohi sõnikut vedada laudast välja: siis juhtub loomade ja lauda juures õnnetust ja vili ei kasva (Kr) ~ loomad lähevad hukka (Kr).

Kui reedel on kuiv, siis pühapäeval kah on kuiv (V).

Reedel sündinust vt. LRU III 14.

Orjaajal poiss ja tüdruk on pidand minema mõisniku manu abilumiseks luba saama. Reedel nad ratsutand Duonig-mõisasse ja laupäeval tulnud tagasi enne mahaütlemist kirikus; öösel tüdruk pidand magama mõisahärra juures (Pr).

Pruuti ei tohtivat reedel koju tuua: siis ta [sinna] ei jäävat, ei olevat hää õnn, surevat ära (V).

Laupäeva kutsutakse seepärast "poolpäev" = *puol-päva*, et siis pool päeva on juba püha (Kr).

Poolpäeval sündind laps on sant (Pr), s.t. vaene.

Poolpäev ei olevat õnnelik sünnipäev, ja üteldaksegi nii: "Miks sa just laupäeval pärale jõudsid, sul tuleb halb elu, sest laupäeval on kõik kotid tühjad" (Pr).

Poolpäeval sõideti papi juurde "raamatut lugema" (Kr) ehk "raamatut võtma" (Pr), s.t. registreeruma. Vt. O. Loorits, VdL 412/3.

Perenaise poolpäevased tööd on sellised: riided pesta, hein koristada, saun kütta, leivasuutäis küpsetada, lapsed pesta – ja päev perses taas (Kr).

Kui poolpäeval ollakse karjas, siis pärast lõunat õhtupoole lauldakse: "Veere, päike, maha, anna mulle püha õhtut!" (Kr); vt. O. Loorits, VdL 170/1 (195 A).

Töö lõpetusel küpsetatakse kakku ja üteldakse: "Noh, nüüd võib poolpäeval kakku küpsetada ja sauna kütta – nüüd on kartulad üles võetud" või heinad tehtud jne. (Pr).

Laupäeva-õhtusest saunaskäimisest vt. LRU I 79 jj.; vrd. maarjaema vihtlemist LRU I 222 ja külmkingade, *resp.* surnute vihtlemist LRU II 59. Maarja tüdrukust sauna valmistajana vt. VdL 23/9 (31). Laupäevasest saunas sünnitamisest vt. LRU I 222, nõidumisest vt. LRU III 22, varahankija tegemisest vt. LRU II 219; libahuntidest saunas vt. LRU III 157, 176, 189. Kirpudest saunas vt. VdL 139 (145).

Laupäeva-öisest võlude tegevusest vt. LRU III 93, kuradi väljaajamisest vt. LRU III 69, surnute jumalateenistusest kirikus vt. LRU II 27.

Laupäeva-õhtust laulu vt. VdL 576 (581).

Ehalkäijaid kutsutakse “ööjooksjad” = *ie-juokšijid*; see on enam talvel, kui ööd on pikemad, kuid käiakse ka suvel laupäeva-ööseti. Laupäeva-õhtuti käidi ehal, pühapäeva-õhtuti olid tantsud (s.t. simmanid), siis jäadi kokku ja kõneldi läbi; tööpäeva-õhtuti käidi mõnikord kah ehal (Pr). Vt. O. Loorits, VdL 395/8.

Tüdrukud läind vanasti laupäeva-õhtuti sauna istuma, kõikisugu sööki kaasas; poisid varastand taas ära (Sr). Vt. LRU I 78, II 55, III 172 jj., 186 ja VdL 395.

Tüdrukud vanasti varastasid perenaiste tagant, mis ainult said: võid, piima, jahu, liha. Nad läksid sauna istuma laupäeva-õhtuti, omale tööd tegema. Aga või nad siis tegid säääl endale tööd? – ei teind! Säääl nad küpsetasid pannkooke ja liha, keetsid, mis aina said, ja siis ootasid peigmehi. Ja siis tulid poisid, ja kes olid neile peiud, neid lasti sisse. Siis vana Tšiekör (L) ronis üles korstna pääle. Noh, ja siis tüdrukud all küpsetavad ja tema taas üleval kükitab, laseb oma julki panni pääle. Kus tüdrukud kilkavad ja karjuvad, et kõik on hukas, mis nad varastand! Nõnda tüdrukud tegid alatasa. Perenaine ise andis ja laskis kah neil juurde varastada. Üks tüdruk seletas unes perenaisele, mida ta päeval varastand ja kuhu ta peitnud. Perenaine läheb hommikul vaatama, leiab, võtab ära ja pahandab tüdrukuga, miks see on võtnud nii palju. Tüdrukul taas kahju: ei saa enam kuidagi sauna istuma (L).

Tantsimas käidi vanasti alatasa Ire-körtsis pühapäeva õhtupoolikuti. Laupäeva-õhtuti ei tantsitud kunagi: see oli pühapäev kui pühapäev. Rehes tüdrukud õppind salajas ilusamaid liigutusi omavahel; kes paremini mõistnud, sellele teised pidand järgi tegema. Kes olid aulikud inimesed, need [suurte pühade] esimesel pühäl mitte kunagi tantsima ei läinud. Me lapsed olime rumalad, jooksimel välja kusele minnes tantsijaid akna tagant salajas vahtima. Kui tulime hilja tagasi, siis pahandati: ah niikaua siis kustakse?! Tantsud olid: husaaride kadrill ja suur kadrill, masurka, šveitsi anglees, fransees, vargasamm, tammilille, poola “Mazka”, Bal masqué (bolmosk) jne. (Pr). Vrd. LRU I 78.

Kui tahetakse saada kahvli või lusikat või nuga, siis peab mindama pühapäeval jumalateenistuse ajal haavapuu alla ja võetama haavaleht, pistetama küüne alla, kui sügavasse vaid võib, ja oeldama, mida siis ise tahetakse (V). See olevat siiski ainult naiste valejutustaja ise katsetanuvat, kuid midagi ei tulnuvat välja.



Kui pühapäeval töötatakse, siis vanarahvas pahandab (L), siis saadakse vanade käest peksta kah (L).

Kui laps pühapäeval “voolib” (*resp.* lõigub), siis öeldakse: ära löigu, – need “killud” (*resp.* laastud) sa pead põrgus kõik peo pääl ära põletama (Kr).

Kui pühapäeval muda veetavat, siis tulevat kärnased kartulad (V).

Kui mõni tahab minna pühapäeva öösel merele (*resp.* kalale), siis minnakse pärast keskööd (Sr), s.t. alles esmaspäeval. Pühapäevaõhtusest kalastamisest vt. LRU I 147 ja II 171/2.

Pühapäeval sündinust vt. LRU I 211 ja II 19.

Last ristiti pühapäeval; ristiti enam kirikus, ristis papp; köster siis ainult ristis kodus, kui laps oli haige, kuid ka siis tuli laps viia kirikusse papi õnnistada (Pr). Tavaliselt ristiti laps kirikus jumalateenistusel; vaderid pidid lapse sinna viima, vanemad ei olnud sugugi kaasas mõnikord (Pr). Edasi vt. § 269.

Surnut maeti kõige enam pühapäeval, pulmad peeti ikka pühapäeval (V).

Vanasti peetud pulmi nii: pühapäeval pruudi vanemate majas, esmaspäeval (ja teisipäeval) peigmehe vanemate majas; nii see on toimund veel 1870-ndais aastais (Ir, Kr); esmaspäeval see päris pulm ep oligi peiu vanemate kodus (Pr). Lähemalt pulmapäevadest vt. O. Loorits, VdL 356, 373 jj., 380, 415, 416, 419 jj., 435, 439, 444 (pulmi “venitatud” kuni neljapäeva õhtuni). Järelpulmadest järgmisel pühapäeval vt. VdL 445.

Pühapäevast kooliskäimist mainitakse ühes rahvalaulus (Kr), vt. VdL 27 (31: 19).

Libahuntide “aelemisest” pühapäeviti vt. LRU III 171/2 ja 177, kuradi tegevusest pühapäeval vt. näit. LRU II 198.

Katoliikliku ajastu järeilmõju näeme lõpuks ajaarvamises nädalate kaupa ühest tähtpäevast teise, kuna varem küllap on arvatud künnist külvi, heina- ja lõikusaega. Aga isegi siin tähtpäevadele siirdumisel ilmneb vanemat ajaarvamist kajastav üksikasi, et aastavahetust ehk jaguaega alustatakse kas sügise või kevadega.

## NÄDALAID ÜHEST TÄHTPÄEVAST TEISE

Mihklist kuus nädalat marti, mardist kaks nädalat kadripäeva, kadripäevast kaks nädalat barbaarapäeva, barbaarapäevast kaks nädalat esimesse pühha, esimesest pühast üks nädal uudeaastasse,

kaks päeva puudub nädalast, siis tuleb kolmekuningapäev, kolmekuningapäevast kaks nädalat kaks päeva tõnni(päeva), tõnnist kaks nädalat küündlapäeva, küündlast neli nädalat madisesse, madisest neli nädalat paastumaarjasse, paastumaarjast neli nädalat jürisse, jürist kuus nädalat (või kuidas juhtub) suvistepühisse, suvistepühist kolm nädalat (kui kuidas on) jaani, jaanist neli jaakapäeva, jaakapäevast kolm suurde maarjasse, suurest maarjast kolm pisikesse maarjasse, pisikesest maarjast kolm mihklisse (Pr).

Jürist jaanini on üheksa nädalat, jaanist jaakapäevani on neli nädalat, jaakapäevast suure maarjani on kolm nädalat, suurmaarjast pisikese maarjani kolm nädalat, pisimaarjast mihklini on kolm nädalat, mihklist mardini on kuus nädalat, mardist talsipühini kuus nädalat, talsipühist uueaastani üks nädal, uuest aastast tõnnini kaks nädalat, tõnnist küündlapäevani on kaks nädalat ja kaks päeva, küündlapäevast madiseni on kolm nädalat, madisest paastumaarjani on neli nädalat, paastumaarjast jürini on neli nädalat; siis veel on mardist kadrini kaks nädalat ja kadrist barbaarani üks nädal (Kr).